

Poslední věci Bohuslava Martinů

Exhumace, identifikace, ošetření a nové uložení tělesných pozůstatků¹

Dne 28. srpna 1959 zemřel ve Švýcarsku hudební skladatel Bohuslav Martinů. Pohřben byl na soukromém pozemku manželů Maji a Paula Sacherových v Pratteln u Basileje.

Několikaletá snaha přenést pozůstatky Bohuslava Martinů do vlasti a uložit je v Poličce, kde se skladatel 8. prosince 1890 narodil, byla korunována úspěchem, když se podařilo navázat pravidelné kontakty s vdovou Charlottou Martinů. Nejsilnějším argumentem bylo zřízení Nadace Bohuslava Martinů při Českém hudebním fondu (1975) a ustavení Společnosti Bohuslava Martinů. Paní Martinů si uvědomovala, že zmíněné organizace poskytují záruku náležitě péče o tvůrčí odkaz jejího chotě, a v notářsky stvrzeném testamentu odkázala autorská práva k jeho dílu Českému hudebnímu fondu a basilejské Nadaci Bohuslava Martinů.

Sacherovi však jakákoli jednání o exhumaci a přenosu skladatelových pozůstatků zatvrzele odrazili. Ustoupili až po rozhodnutí paní Martinů nechat se pohřbít v Poličce.² Dirigent Paul Sacher totiž odmítal možnost, že by paní Charlotta mohla být pohřbena v Prattelnu boku svého chotě.

Příprava exhumace

Československá strana se rozhodla vyslat mne přímo na místo, aby přítomnost odborníka vyloučila zneužití exhumace kriminálními živly. Krátce předtím bylo totiž ve Švýcarsku ukradeno z hrobu tělo Charlese Chaplina a vymáháno výkupné za jeho vrácení.

O stavu pozůstatků jsme s kolegy nevěděli nic, a proto jsme během několika dnů museli shromáždit vhodnou fotodokumentaci o Mistrově podobě v průběhu let a získat časový přehled o jeho zdravotním stavu, především v posledním roce života.³

Zdravotní stav Bohuslava Martinů v posledním roce jeho života⁴

Dne 30. března 1958 píše B. Martinů svému životopisci M. Šafránkovi, že se chystá na festival domů. Jeho bratr František, žijící v Poličce, je těžce nemocen, umírá na rakovinu. Začátkem května 1958 však Martinů návštěvu odvolává.

K 30. červnu dělá s humorem uzávěrku své práce před „velkým lenošením“ a přes Paříž odjíždí na dva týdny do Ryan k moři. Radu-

je se ze všeho – ze slunce, z her dětí, z krásných žen i z jídla. Nikdy mu tak nechutnalo. Jí vše: mořské ryby, raky, dokonce i těžké jídlo – dršťky na másle.

Nevlídny a deštivý srpen tráví v bretaňském La Baule, pak se přes Paříž vrací do Nizzy (1.–21. 9.) a Schönenbergu (22.–26. 9.). Po obědě na počest 60. narozenin svého přítele skladatele Marcela Mihalovice pocituje B. Martinů první příznaky rozvíjející se choroby. Není mu dobře a nemůže jíst. Nechává se vyšetřit v Prattelnu u dr. Martina, který mu schvaluje úmysl vrátit se do Nizzy. V Nizze (27. 9.–5. 11.) je dosud krásné slunečné počasí, celé dny tráví B. Martinů v plavkách.

Další varování přichází při setkání s kamarádem z Ameriky – po dobrém jídle a pití Martinů zvrací a má velké bolesti. Dr. Brancini mu na rentgenu zjišťuje „žaludeční vřed“ a radí okamžitou operaci. Pacient už váží jen 67 kg (při výšce postavy téměř 190 cm). Proto se s paní Charlottou vrací do Švýcarska, kde ho 7. listopadu v Basileji operuje prof. Rudolf Nissen (za asistence dr. Oeriho, zetě Maji Sacherové).

Den před operací diktuje Martinů svou závěť, vše odkazuje paní Charlottě. Třetí den po operaci vstává a chodí. V nemocnici zůstává tři týdny (do 24. listopadu), na váze ztrácí 12 kg. Od 25. listopadu žije opět na Schönenbergu ve velkém domě Paula Sachera, kde musí stoupat po příkrých schodech jako ve svém sídle na statku. Chůze ho ještě unavuje.

Pomalou se zotavuje. O svých narozeninách obědvá s dirigentem Rafaellem Kubelíkem, navštěvuje Wiesbaden, kde uvádějí jeho Ju-

EMANUEL VLČEK

Prof. MUDr. Emanuel Vlček, DrSc., (*1925) vystudoval Lékařskou fakultu UK a antropologii na Přírodovědecké fakultě UK. Zabývá se vývojem člověka a antropologicko-lékařským výzkumem historických osobností.

1) Další podrobnosti na www.vesmir.cz

2) Po její smrti nabylo toto rozhodnutí právní moci – v prosinci roku 1978 byla paní Martinů pohřbena v Poličce.

3) Pro nedostatek času byla využita především literatura (M. Šafránek, 1961; J. Mihule, 1964 a 1974; Ch. Martinů, 1978) a konzultace s dr. J. Mihulem, který zapůjčil k porovnání i posmrtnou masku Bohuslava Martinů, sejmoutou v nemocnici v Liestalu v roce 1959.

4) Údaje jsou čerpány ze vzpomínek a dopisů zúčastněných.

Tvář Bohuslava Martinů zprava.

Pokud není uvedeno jinak, článek doprovázejí snímky z archivu E. Vlčka

liettu (25. ledna), účastní se koncertu v Curychu (31. ledna 1959), píše, že se mu zdraví lepší a že usilovně pracuje (12. února).

Prvního dubna 1959 odjíždí Martinů s paní Charlottou z Basileje do Nizzy. Poznamenává si, že na váze přibývá po gramech (26. dubna). Pomalu pracuje na kantátě Proroctví Izaiášovo, v textu i partituru se však objevují chyby. Toto své poslední dílo dokončuje 7. května. Stále má silně pod váhu, nepřibývá, ale necítí se špatně. Má chuť k jídlu, i když opakovaně zvrací a v žaludku nic nesnese. Plánuje zájezd do Vídně na Gilgameše. V červenci se chce setkat v Benátkách s Janem Zrzavým, s nímž se neviděl již 20 let, ale 23. května se v Nizze dostavuje nová krize. Martinů tuší, že má zhoubnou chorobu, a paní Charlottě říká: „Je to se mnou jako s bratrem Františkem.“ Vrací se k dr. Brancinimu, který radí okamžitý odjezd do Švýcarska. Tam o něj v liestalském sanatoriu (u Pratteln) pečují ředitel ústavu dr. Scholler, dr. Kreider a ošetřovatelka sestra Bertie. Vyživován je infuzemi a zůstává zde do 2. července. Koncem června ho navštěvuje na cestě z Paříže klavírní virtuos Josef Páleníček a pořizuje jeho poslední fotografii.

Po návratu z nemocnice na Schönenberg k Sacherovým Martinů opět pracuje na Ju-

Nahoře: Akademický sochař M. Knobloch při snímání posmrtné masky Bohuslava Martinů v Poličce (1979)

Dole: Tři pohledy na masku Bohuslava Martinů sejmutou ihned po smrti (28. srpna 1959); jeden z otisků předala paní M. Sacherová dr. J. Mihulemu. Masku není profesionálně dobře sejmutá – vlasy byly překryty gázou, řasy a obočí přetřeny mýdlem, skulptura je krátká, neobsahuje část krku a spánkové krajiny s ušními boltci, struktura kůže není patrná; a – zprava, b – zepředu, c – zleva. Snímky Antonín Bláha, Národní muzeum v Praze.

liettě. Je nápadně zestárlý a na kost vyhublý, do sanatoria jezdí na infuze, doma odpočívá na pohovce. Pije jen v malých dávkách čaj a šťávu z pomerančů, hodně kouří. Jeho duševní aktivita je zvýšena, říká, že má v hlavě množství myšlenek.

Koncem června je však výživa doma stále obtížnější. Těžce dýchá, duši ho hleny v hrdle, nohy mu otékají a duševně je velmi neklidný. Žádá specialistu a ten ho spolu s dr. H. Schollerem 3. srpna informuje o jeho zdravotním stavu. Po zprávě se Martinů na lékaře dlouze zadívá a řekne jen „merci“.

Znovu je převezen do sanatoria, kam s ním odchází i paní Charlotta. Hovoří s ní o smrti, jako by umíral někdo jiný. Přeje si odpočívat v rodinné hrobce v Poličce vedle rodičů a sourozenců. V té době uzavírá s paní Charlottou církevní sňatek. Týden před smrtí dostává Martinů poslední pomazání. Do poslední chvíle kouří. Poslední týden je kritický. Dr. Scholler je právě na dovolené, službu koná mladší lékař.

Dne 27. srpna u pacienta vzplane pneumonie. V noci tiše nařiká a je něžný k své ženě. V pátek 28. srpna v šest hodin ráno se jeho organismus vzepne k poslednímu odporu. Chce vstát, ale nohy má těžké. Dostává uklidňující injekci. V půl jedné upadá do agonie, v půl šesté večer dostává další injekci. V půl osmé nastává zástava dechu, srdce Bohuslava Martinů dotlouklo.

Přímo v nemocnici je balzamován (na kůži zad má velkou proleženinu) a je mu sejmuta

Nahoře: Obličej Bohuslava Martinů zepředu. Drobné zaschlé oděrky na obličejí, a především na krku jsou stopy po manipulaci s umírajícím při obnovování dýchání. **Dole:** Posmrtná maska Bohuslava Martinů sejmutá v Poličce (1979); a – zprava, b – zepředu, c – zleva, snímky Antonín Bláha, Národní muzeum v Praze

Zažitá rána pod pravým tříselem po nástřihu těla spádovou injekční metodou do stehenní tepny

posmrtná maska (podle mínění paní Martinů nezdařilá). Dne 1. září 1959 je Bohuslav Martinů uložen do prozatímního hrobu na pozemku Sacherových na okraji lesa za domem, v němž strávil poslední léta života. Z Československa přijíždějí na pohřeb tehdejší předseda Svazu čs. skladatelů Václav Dobiáš, pianista Josef Páleníček, básník Miloslav Bureš a dlouholetý přítel B. Martinů Karel Šebánek. Na pohřbu mu hraje houslista Petr Rybář, který přijel už deset dní před skladatelovou smrtí.

Ověření zdravotního stavu a příčiny smrti

Po příletu do Švýcarska (14. srpna 1979) jsem v doprovodu konzula M. Majdlocha navštívil kantonální nemocnici v Liestalu. Dr. Ebner mi ochotně předložil oba poslední pacientovy chorobopisy a rentgenovou dokumentaci. Z nich shrnuji:

- První pobyt v sanatoriu v Liestalu navázal na operaci provedenou prof. R. Nissenem. Operací byl zjištěn karcinom žaludku a napazení regionálních uzlin metastázami. Byla provedena operace Bilioth II.⁵ Období po operaci až do poloviny roku 1959 bylo příznivé.

- Při druhé hospitalizaci B. Martinů (30. 5.–4. 6. 1959) se léčba zaměřila již jen na mírnění příznaků postupující zhoubné choroby.

Další rozsev metastáz byl zjištěn na játrech, navíc přistoupilo selhání ledvin a zánět močové trubice. Pacient byl propuštěn ve špatném stavu.

- Znovu byl přijat 9. srpna. Již nebyl schopen normální výživy, a proto byl náhradně vyživován infuzemi. Přistoupil hypoproteinemický edém, stav se stále zhoršoval a 28. srpna B. Martinů zemřel na jaterní selhání.

- Pitva prováděna nebyla. Pracovníci pohřební služby v Basileji provedli balzamaci nástřikem přímo v nemocnici (o tom svědčil i řez nad stehenní tepnou v pravém třísele), sejmuli také posmrtnou masku.

- Bohuslav Martinů zemřel na rakovinu žaludku a rozvinutou karcinomatózu jater.

Exhumace z hrobu v Pratteln

Kantonální hygienik z Basileje stanovil exhumaci na 15. a 16. srpna 1979. Hrob Bohusla-

va Martinů se nacházel na vrcholu pastvin za statkem na Schönenbergu, kde umělec trávil poslední léta svého života jako host manželů Sacherových. Náhrobní deska nesla nápis:

*BOHUSLAV MARTINU
COMPOSITEUR TCHEQUE
8 decembre 1890. Policka
28 AOUT 1959. LIESTAL*

Vlastní hrob tvořila betonová vana, jejíž stěny izoloval asfalt a kryly betonové falcované desky se spárami zalitými asfaltem. Výplň dutiny tvořil suchý říční písek, dno bylo vyštětováno a po svahu drénováno. Na dně hrobové jámy stál dřevěný sarkofág. Na víku rakve ležel dřevěný kříž s kovovým korpusem a leštěnou kovovou destičkou s nápisem:

*Bohuslav Martinů
Komponist
1890–1959*

Ve vypolštářované rakvi spočívala mumie v natažené poloze s rukama sepnutými nad pánví. Vše bylo porostlé pomerančově žlutou plísní, ruce a hlava plísní bělavou, pěnovitou, až 20 mm vysokou. Na pokrývce byly zbytky květin a před rukama fotografie (manželé Martinů spolu s manželi Sacherovými na terase v Schönenbergu). V prstech byl vpleten růženec. Horní část těla byla oblečena do frakové košile s bílým motýlkem. Tkanina byla již rozpadlá, zcela promočená, podobně i pokrývka na dolní části těla a polštář pod hlavou.

Vlastní mumie byla velmi dobře zachovaná. Barva kůže na obličeji byla zarůžovělá, kůže na těle vlhká, neseschlá, pružná, i v podkoží zůstala pružnost zachována. Na obličeji u levého

Odkrytý sarkofág po vyjmutí z hrobky

5) Nemohla být provedena radikální resekce žaludku, ale jen operace Bilioth II zprůchodňující zažívací trakt.

6) Kompletní dokumentace je v nezkrácené verzi článku na adrese www.vesmir.cz.

ústního koutku a pod levým okem se nacházely malé oděrky se zaschlou pokožkou, vzniklé zřejmě při manipulaci se žaludečními sondami.

Tělo bylo přeneseno do nového sarkofágu a po komisionální obhlídce těla, kterou jsem provedl spolu s kantonální lékařkou, byla cínová vložka zaletována a rakev zapečetěna pro transport.

Průkaz autenticity

Pozůstatky představují výborně dochovanou mumii, která díky dobře provedenému nástřiku těla a vhodnému prostředí neztratila nic z původní podoby, konzistence a barvy kůže ani po dvacetiletém uložení v hrobě. Zarůžovělou barvu obličej podmínilo barvivo přidané do mumifikačního roztoku. Bez obtíží se dala porovnat tvář s posmrtnou maskou, a to jak v morfologických detailech, tak pomocí měření. Autenticita pozůstatků Bohuslava Martinů byla jednoznačná.⁶

Úprava a dokumentace pozůstatků před uložením v Poliče

Vzhledem k mimořádně dobrému zachování mumie Bohuslava Martinů byla dne 21. srpna 1979 provedena řádná asanace, úprava a dokumentace těla. Akademičtí sochaři M. Knobloch a J. Vacek také sejmuli novou masku. Pozůstatky byly zbaveny všech rozpadlých tkanin, kůže zcela očištěna od zbytků plísni a nečistot. Sejmuto bylo také obvaz z pravého předloktí, zřejmě obklad přiložený na hematom po opakovaných infuzích v nemocnici.

Z detailní zevní prohlídky uvádíme: Pod pravým třísem byla zašitá rána po nástřiku těla spádovou injekční metodou do stehenní tepny. Tělo nebylo pitváno. Jizva po operaci v roce 1958 byla dokonale vyhojena. Na temeni hlavy byla zřetelná dobře vyhojená jizva po zranění v roce 1946. V křížové krajině byla proleženina v rozsahu dlaně. Dolní končetiny a hýždě byly oteklé. Kůže na obličej a trupu byla tmavě pigmentovaná (asi po aplikaci radioaktivních preparátů). Kůže na čele a temeni hlavy byla odbarvena plísní „vykvetlou“ v hrobě. Na krku, kolem úst a na levé tváři byly drobné povrchní zaschlé oděrky. Tělo bylo velmi dlouhé, velmi špatné výživy, vyhublé. Původní žlutavé zbarvení kůže setřelo barvivo v konzervačním roztoku, takže kůže obličej měla zarůžovělý nádech.

Přenesením tělesných pozůstatků Bohuslava Martinů ze Švýcarska do Československa byla uzavřena mimořádná, dlouhotrvající akce, která měla pro nás Čechy značný kulturní a společenský význam. Vše – exhumace i převoz – proběhlo pietně, na vysoké odborné úrovni a byla respektována přání švýcarské strany. Dokončení v předvečer 20. výročí Mistra úmrtí mělo příznivý vliv na šíření kulturního odkazu Bohuslava Martinů. Sama exhumace, přenesení skladateleva těla, a především odborné ošetření mimořádně dobře zachované mumie přispěly k dlouhému uchování pozůstatků tvůrce „Otvírání studánek“ v rodné zemi na Českomoravské vysočině.

BOHUSLAV MARTINŮ

/*8. 12. 1890 Polička, †28. 8. 1959 Liestal u Basileje/

Jeho život byl neobvyklý od počátku až do konce. Narodil se v Poliče na věži kostela svatého Jakuba, právě když zněly kostelní zvony. Jeho otec Ferdinand Martinů (původně obuvník) byl v Poliče povězným a k bydlení mu byla přidělena komůrka nahoře ve věži. Vedlo k ní přes 200 schodů. Tam prožil Bohuslav Martinů rané dětství, v němž mu „velký rozhled“ přihrála náhoda.

Od šesti let se učil hrát na housle. Díky svému talentu byl přijat na pražskou konzervatoř, ale po čtyřech letech studia ho „pro nedbalost“ vyloučili. Státní zkoušku ze hry na housle udělal až na druhý pokus, přesto však mu bylo nabídnuto místo druhého houslisty v České filharmonii. Tam poznal strhující interpretace české i jiné hudby v nastudování Václava Talicha. Jako houslista také navštěvoval mistrovskou školu Josefa Suka.

Roku 1923 odešel na stipendium do Paříže, aby studoval skladbu u Alberta Roussela – a zůstal tam až do r. 1941. Tak jako jej doma okouzlil Václav Talich, ve světě ho ovlivnil dirigent Charles Munch. Do rodné země se zpochátku vracel často, jeho skladby mívaly premiéru v Brně nebo v Praze (zmiňme např. *Koncert č. 2 pro klavír a orchestr* s Českou filharmonií řízenou Václavem Talichem a s mladičkým Rudolfem Firkušným jako sólistou v roce 1935). Naposledy navštívil Poličku v roce 1938 (vrátil se do ní až 20 let po své smrti).

Za 2. světové války odešel B. Martinů do USA, kde žil do r. 1953. Složil tam všech šest symfonií, které mu zajistily světovou proslulost. Po r. 1953 se vrátil do Evropy, žil ve Francii, Itálii a Švýcarsku. K cestě do komunistického Československa neměl chuť, ale začal se hlouběji zabývat náměty z rodného kraje.

Dílo: V jeho celoživotní práci lze vystopovat vlivy impresionismu, neoklasicismu, ba i klasického dězeu; obdivoval hudbu I. Stravinského či pařížské Šestky. Brzy však našel svůj osobitý, nezaměnitelný projev. Kromě šesti symfonií (1941–1952) a dalších symfonických děl napsal přes dvacet koncertů, spoustu komorních skladeb a mnoho skladeb klavírních (např. klavírní cyklus *Loutky*). Z oper jsou nejznámější *Julietta* (1936–1939) a *Řecké pašije* (1956–1959), z baletů *Špalíček* (1931–1932), z velkých kantát *Kytice* (1937), *Polní mše* (1939), *Gilgameš* (1954–1955) či *Proroctví Izaiášovo* (1959), z těch menších *Legenda z dýmu bramborové nati* (1956), *Romance z pampelišek* (1957), *Mikeš z hor* (1959), především však *Otvírání studánek* (1955) na text básníka Miloslava Bureše.

Pavla Loucká

Přednáškový cyklus *Xenopus*

od 17 hodin
ve Faustově domě
v Praze 2
na Karlově náměstí 502/40

- Pořádá Vesmír a Akademický klub 1. LF UK
- Pravidelně každý druhý čtvrtek v měsíci
- Zveme všechny, kteří se chtějí setkat s autory Vesmíru a diskutovat s nimi

9. prosince 2004

Jan Sokol

Život jako právo – život jako závazek

„Právo na život“ pokládáme v moderních společnostech za první z lidských práv. Archaické společnosti naopak viděly život jako něco svěřeného, za co nese každý člověk jistý „dluh“ či závazek: život dostáváme, a patrně nejen pro svoji vlastní potřebu. Současná sociobiologie upozornila, že úspěch znamená v evoluci úspěch reprodukční. Každá lidská společnost a její kultura je také závislá na své „reprodukcii“, protože se v každé generaci tvoří znovu. Závazek péče o tento svěřený život (společnost, kulturu, jazyk, vědu atd., bez nichž člověk nemůže žít) by se snad mohl stát základem obecné lidské etiky.